

Krúdy és szülőföldje

(avagy hogyan lesz egy méltatásnak induló cikkből munkaterv)

Emléktáblák hirdetik *Nyíregyházán* idetartozását, a sóstói szálloda, a szabadtéri színpad, a megye legkorszerűbb mozija, egy új gimnázium viseli nevét a városban: aligha kétséges bárki számára, hogy *Krúdy Gyula* ennek a keleti megyének szülötte, Nyíregyházáról való.

Igaz, hogy ha *Óbuda* utcáin járkal valaki, a még megmaradt házak között, egy-egy alacsony ablakú ház előtt, valahol az Árpád-híd budai hídfője környékén, akkor is felremlenek benne Krúdy írásai és azt fogja érezni, hogy Rezeda Kázmér életének egykori színhelyein jár.

Es az sem csalódik, aki Szinbád utazásainak ismeretében a *Felvidék* keleti városkaiban keresi az igazi Krúdy-hangulatokat, ahol mint az egykori sánta ördög, lekapja a házak tetefét, hogy belekukkantson a lakók életének belső rejtelmébe, a család intim pillanataiba, ahogy az enyhe világot adó éjjeli mécses fényében megvillan egy-egy harisnyakötő vagy női váll.

Mindhárom „tétel” igaz és máris itt állunk annál az érdekes kérdésnél: vajon hogy lehet a helytörténeti szempontokat Krúdy íásaival kapcsolatba hozni, amikor a fellegjárás, a ködlovagok kergetése jellemző műveire — legalábbis a sommás megállapítások szerint.

S ha ez tényleg találó vélemény, akkor a realisabb, konkrétabb adatok után kutató helytörténészek mi köze hozzá?

Ismeretes, hogy milyen tényleges kapcsolatai vannak Krúdynak a Nyírséggel, Nyíregyházával. Minden kézikönyv, lexikon tisztázza, hogy a száz évvel ezelőtt született író Nyíregyházán látta meg a napvilágot. Gondos hagyományörzők emléktáblát helyeztek el annak a háznak a falán, ahol hajdan a szülőház állt, ahol később felcseperedett a kis Gyula. Megvan az az iskola, amelyiknek felsős diákja volt az érettségig, és ahol a VIII. osztály ablakának párkánybádogjára bevészte a nevét (s csak egy nagy tatarozás gondos-gondatlan mesteremberei cserélték ki az ötvenes években még őrzött, mutogatott relikviát a Kossuth gimnáziumban), ennek falán is ott az emléktábla. *Katona Béla* könyve, amely a pályakezdő Krúdyt mutatja be (Akadémiai Kiadó, 1971.) pontosan földérintette, bemutatta azokat a helyeket, ahol megfordult; megtalálta a lapokat, ahol első cikkei jelentek meg Nyíregyházán; Budapestre küldött tudósításainak is utánajárt, megjelölve, hogy milyen valóságos (vagy kitalált) eseteket írt meg budapesti újságoknak stb.

*

A továbbiakban inkább arra szeretném terelni a figyelmet, hogy ez a szürrealistának, álmodozónak, megfoghatatlannak nevezett, beskatulyázott író mennyire a kora valóságában gyökerezett, s hogyha meg akarjuk ismerni a kort, amelyikben élt, akkor annak nagyon is reális, megfogható és megérthető atmoszféráját volt képes fölidézni, bemutatni anélkül, hogy az adatokkal unalmassá tenné könyveit.

Pedig tele vannak adatokkal ezek a kötetek.

Önéletrajzi írásai, amelyek a XIX. század második felének vidéki életét mutatják be a kialakuló kisvárosban, ahogy az elszegényedett dzsentri hivatalnokosodni kezd és így életformájának minden részletében polgárosodik, oly eleven erővel jelenítik meg azt az átmenetet, mint a legaprólékosabb adatokra támaszkodó történelmi vagy közgazdasági mű:

„... A Nyírség az a hely, ahol legtovább volt agaruk és vizslakutyájuk a tönkrement gavalléroknak és ahol mindig-mindig emlékeztek a régi uraságra, elkótyavetyélt tekintélyre, ősi birtokra, és fennhéjázó nemességre. Itt

mindenki a múltjából akart megélni. Abból, hogy valamikor volt valami az apja vagy nagyapja. Furcsa, hetyke, legénykedő, virtuskodó Magyarország itt hortyogott, ásítózott, unatkozott, dologtalankodott, nyomorgott legtovább. Más-hol már beletörődtek az emberek, hogy vége a régi világnak, dolgozni, tanulni, igyekezni kell, hogy megélhessünk. A Nyírségben még mindig a követválasztást várták, a takarékpénztár körül sompolyogtak értéktelen váltókkal, az öregek a fiak házasságától remélték sorsuk jobbrafordulását, vagy egy százesztendő család per eldöntésétől. A fantasztikus tervek, légrárak, szépen kicirkalkalmazott remények, édesed ábrándok jól kifejlődtek ezen a mocsaras, kődös, szegényes, kidőlt-bedőlt tájon. Mintha mindenkinek reskontó lett volna pénz-nája alatt, amelyet egyszer okvetlenül kihúznak. Alig jutott eszébe valakinek, hogy dolgozni is kellene. Legfeljebb a vármegyét nyomorították meg, mert hisz az övék volt a megye. Szélmalmok mutogatták csonka vitorláikat a láthatáron, mint a vármegye régi hatalmát. Agarászbülokat tartottak, de egyik-másik zsidó birtokosnak jobb agara volt már, mint az elnöknek. Kártyáztak, ittak, zsidókedtek, cifra kocsin jártak, hajdút tartottak, párbajoztak, barátkoztak, hangosak voltak a kurjantásaik, de már mindenki tudta, hogy vége a világnak."

Az N. N. c. kötet első oldalain olvashatjuk ezt a tárgyyszerű képet az eltűnő világ atyafiságos légköréből, tétova mozdulatairól, elhalványuló körvonalairól. *Hangulatában*, de valóságában készít vázlatot; nem is vázlatot, hanem plasztikus rajtot ad az átmenet lényegéről, s közben megannyi adatot közöl: olyanokat, amelyek annak ellenére lényegesek, hogy sokan rájuk se figyelnek. Mint *Csehov* a lassú tempójú színdarabjaiban, Krúdy is fontosabbnak tartja az élet nehézségeinek felsorolását az agarászati téren való bukást az egyéb — közgazdasági, morális — indokolásnál. Orosz elődje pedig — saját földbirtokos osztályának elmúlásában — például a cseresznyefák kivágásának fejzecsapásait, döntő hangulatát erősíti magas hangerőre a másolójában...

Ezért van a helytörténésznek még sok tennivalója, amikor Krúdyval foglalkozik. Mert Krúdy — mint minden írásában — a nyírségi témák feldolgozásakor is kereste azokat a *rejtett összefüggéseket*, rugókat, amelyek az *események mögött* találhatók, de a cselekmény lázas figyelése közben háttérbe szorulnak. A szereplők második rendjét, a főszereplők környezetében élők nem kevésbé fontos személyeit emeli ki írásaiban: ők is itt éltek, mozgatói voltak az eseményeknek, de eddig nem jutottak szóhoz, eddig nem figyelt fel rájuk senki.

Még is fogalmazta ezt egyik fontos írásában, amelyik nem is olyan régen kerülhetett a nagy nyilvánosság elé. A *tiszaeszlári Solymosi Eszter* c. regényére utalok. Itt, a bevezető fejezethez, csillag alatt, lábjegyzetet csatolt Krúdy és indokolja elhatározását: miért is kell újra elővenni ezt a témát. „Eötvös Károly klasszikus munkája mellett alig lehetne valami újabb felfedezéseket írni a tiszaeszlári eseményekről, ha *Eötvös Károly Szabolcs megyei ember lett volna*, aki közelről, a legközelebről látja és ismeri a nagy pör hőseit, mozgatóit, vizsgálóit, bírát és körülményeit... Eötvös Károly nem ismerhette a tiszaeszlári pör előzményeit, úgynevezett „kulisszatitkait”, mert dunántúli ember volt. *Eppen abból a szempontból íródtak ezek az itt-ott regényesnek látszó feljegyzések*, hogy sok, eddig ismeretlen és érthetetlen dolgok megmagyarázatnak velük, s így ötven esztendő távlatából kiegészítsük Eötvös Károly írói munkának is elsőrendű ügyvédi emlékiratait.” Krúdy nem tartotta fontosnak, hogy aláhúzza, kiemelve a mondataiból az itt kurzívált szavakat: az egész kötettel bizonyította itt összefoglalt álláspontjának helyességét.

Még azt sem mondhatjuk, hogy ez teljesen ismeretlen írói eljárás, fogás, akár a világirodalomban, akár nálunk. Elődje, *Mikszáth* is úgy kezdte országgyűlési karcolatának megírását, hogy nem is volt benn a parlamentben, hanem a könyvomas *hiradásainak* szövegszerűen pontos tudósítása alapján rajzolta meg azt az *embert*, aki az elhangzott szavakat ténylegesen elmondta, fölrajzolva a használt gesztusok, hangsúlyok kevésbé hiteles sorát, de amelyek segítségével a beszéd hatása, az ülésterem atmoszférája valóságosabb és élőbb.

*

A bevezetőben említettük azt a három fő forrást, területet, amely környékén Krúdy egész életműve elhelyezkedik. Megmaradva nyírségi témánknál, önként kínálkozik egy párhuzam. Ugyanezt azt elhulló, elmúló dzsentrit ábrázolta *Móricz* is: a Kivilágos kivirradt cselekménye pontosan nyomon követhető a Szakoly környéki világban, a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* mulatozó főszereplőjének még a modellje is valóságos: egy nyírbátori egykori dohánybevaltó tisztviselő modorát figyelte több estén-éj-

szakán keresztül is vendéglátójával, a főtéri kocsmá egyik asztalától, hogy pontosabb, realisabb, élethűbb lehessen ábrázolása. Az *Ebéd* nyomán pontosan föltérképezhető a Szabolcsi vár mellett található „úrilak” egész berendezése, fali festése stb., de itt már Móríc az anekdoták halmozásával festi-ábrázolja a történetet elmondó ember léhaságát, ürességét, cinizmusát. Krúdy leírásaiban ugyancsak sok tárgyi, helyi konkrétumot sorol fel, de ezek mögött az emberi hangulat az atmoszféra keltéshez szükséges jellemző illatok, szokások, beidegzett mozdulatok kapcsolódnak, amelyek szintén elengedhetetlenek a környezet, a táj, az ott élő ember valóságának ábrázolásához.

Ha azt mondjuk, hogy Móríc szereplőinek konkrét tárgyi valóságát mutatta be, akkor Krúdyra talán inkább az jellemző, hogy az emberek hangulatát, a cselekedetek mögöttes rugóit ábrázolja. Innen ered írásainak néha elringató, saját maga által is „tücsökciripelésnek” nevezett stílusa, hatása, anélkül, hogy a valóság reális ábrázolásától eltérne, vagy ilyen téren engedményt adna.

Sőt, ellenkezőleg. Írásaiban megannyi a konkrét utalás, csak hogy kifejtetlenül, nem részletezve, hanem odavetve, természetesen, mint amit úgymint mindenki tud, itt ő ezt éppen hogy csak megjegyzi. Ez egyébként Krúdy írásainak talán leginkább magávalragadó ereje: engem, az olvasót közvetlen családtagnak, nyírségi (óbudai, podolini) ismerősnek tart, akivel régebben találkozott, s most, hogy előkerülnek ezek a régebbi történetek, a célzásokat, utalásokat nekem éppúgy lehet (vagy illik) tudnom, ismer-nem, mint az írónak, hiszen *közösek* és azonosak a benyomások, emlékek.

Amikor ennek a kis dolgozatnak a megírására készültem, s a szakirodalom lapozgatása közben mind figyelmesebben olvastam újra a nyírségi „vonatkozású” köteteket, különösen a keserű emlékü tiszaezlári pör sajátosan krúdys összefoglalását, egyre inkább egy elvégzendő munka körvonalai alakultak ki előttem. A honismereti mozgalom munkásainak — éppen a fent leírtak miatt — igen sok tennivalójuk van még Krúdy olvasása közben, mert összegyűjtendő, elemzendő adatok sokasága rejtezik könyvei lapjain: ezek az eltűnt idő nyomán járó kutatóknak igaz és megbízható útmutatással szolgálnak. Rajtunk a sor, hogy ezt a munkát elvégezzük. Sok öröm kísérheti buzgóságunkat.

Margócsy József

Horváth Jánosra emlékezünk

1. Mint debreceni diáknak nem adatott meg, hogy hallgatója legyek, s hiába kerültem fel Pestre az ötvenes évek elején, sohasem találkozhattam vele... De hogy mennyire hozzá közel állónak éreztem magam, arra különösen akkor döbbsentem rá, amikor 1961 egyik szomorú, kora tavaszi napján — a tanítványok, a barátok és tisztelők között szorongva — utolsó útjára kísértük a Farkasréti temető öreg fái alatt... Mert valójában én is találkoztam *Horváth Jánossal*... csak a szűkebb szakmában... megszámlálhatatlan elméleti és gyakorlati, tárgyi és erkölcsi indíttatást kapva tőle, amikor a nyelvi egységesülést és normalizálódást, a magyar irodalmi nyelv lassú kialakulását bogoztam, kezdve a kolostori irodalmon és folytatva a reformáció igazi idejével, a XVI. századdal, majd a felvilágosodással és a dicső reformkorral...; amikor az ötvenes években meg kellett írni az új stilisztikát és megmagyarázni, hogy mi az allegória, a szimbólum és a szimbolizmus nyelvi-stilisztikai lényege, mindenekelőtt hogyan értjük meg Ady szimbolizmusát...; amikor az írók, költők, illetőleg versek, prózárészletek nyelvi-stilisztikai jellemzőit próbáltam és próbálom megmagyarázni...; amikor egy-egy otthon, a Tiszántúlon hallott, nagyon kifejező szöveg ritmusát boncolgatom...; amikor a régmúlt vagy a múlt egy-egy alkotásánál elidőzve — a szó teljes és legneme-sebb értelmében — filológiai munkát végzek... De találkoztam vele *Pais* professzor óráin és az Eötvös-kollégiumban is, hol — egyszer komoly ünnepélyességgel, máskor humorosan, a hajdanvolt kollégiumi diákkéltre emlékezve — idézték meg Horváth tanár úr nem mindennapi egyéniségét...

Ezért mertem vállalkozni arra, hogy a Honismeret hasábjain elmondjak róla néhány emlékező gondolatot.

2. Horváth János a Tiszántúl, közelebbről Biharország, benne az Érmellék, továbbá a Hajdúság, *Pázmány* és *Arany* tágabb páttriája küldte az irodalomtudományba. Minden bizonnyal innen hozta valóságérzékét; az egyszerű emberek és az anyanyelv — benne a beszélt nyelv — szeretetét, az Arany János iránti rajongást. Öröm olvasni

Versritmusú szólások a kötetlen beszédben című — e műfajban egyedülálló — szép dolgozatának a következő sorait: „Tárgykörömet természetesen korlátoznom kell, mégpedig főképp azért, hogy a verssszerűség megállapításában mindennemű önkényt eleve kizárhassak. Példatáramat tehát csak oly szólásokból állítottam össze, melyeket magam gyermekkorom óta (hazulról) ismerek, s melyekről bizonyosan tudom, hogyan mondták, tagolták azokat, akiktől újra meg újra hallottam.”¹ És nem „alaptalanul” állapítja meg *Kardos Tibor* Horváth Jánosról A magyar irodalmi népiesség Faludítól Petőfiig című (Bp. 1927) munkájával kapcsolatban, hogy „... alapvető fontosságot tulajdonít a népi költői anyagnak felfelé való terjesztésében, másrésztől az irodalomnak a nép felé való közvetítésében a vidéki deákös értelmiségnek, papoknak, tanítóknak, deákoknak, jegyzőknek, annak a rétegnek, amelyből Arany János is való volt.”²

Azt mondhatjuk, egyáltalán nem véletlen, hogy Horváth János a tanári pályát választotta. Egész egyéniségéből szinte áradt a tanítani-nevelni akarás, és valóban mestere lett nemcsak az irodalomtudománynak, hanem a tanári hivatásnak is. A magyar-francia szakos hallgatóra a századfordulón a pesti egyetemen elsősorban *Gyulai Pál* és *Becker Fülöp Ágost* volt hatással, de igazában őt is — mint oly sokakat a mai vezető értelmiségből — az Eötvös-kollégium formálta, alakította kiemelkedő tudossá, tanárrá, emberré, itt egyébként még részt vehetett *Péterfi Jenő* utolsó óráin. Fontos állomás volt továbbá Horváth János életében az 1901–1902-es tanévben Párizsban az École Normale Supérieure-ön eltöltött idő. *Barta János* így jellemzi az ekkori párizsi irodalmi életet: „... Barrès, Bergson, Bourget, France, Gide, Maeterlinck fénykora ez, de Zola még él, és Verlaine, Mallarmé csak néhány esztendeje halott. A közvetlen jeleknél talán jobban hatott rá Brunetiére hadjárata a naturalizmus ellen...” (Irodalomtörténet, 1958. 195). Ebben a méltán híres intézményben Brunetiére-en kívül Bédier, Faguet, Gaston Paris és Lanson tanítványa. *Gustave Lanson*, az explication de texte és a prózaelemzés híres mestere nyilván ösztönözhetette a fiatal Horváth Jánost a nyelvi (és egyéb) tények tisztelésére, továbbá az irodalmi művek minél alaposabb feltárására.

Három évi középiskolai tanárkodás után, 1908-tól maga is az Eötvös-kollégium oktatója lesz, hogy sajátos szemináriumi „munkáltató” módszerével tovább gazdagítsa az ottani nevelést, és hogy teljes vértetétséggel felkészüljön az egyetemi tanári és tudósi pályára.

1923-tól egy negyedszázadon át a pesti egyetemi katedrán alakította ki nagy szintéziseit, illetőleg tette teljessé és kivételessé 1901-ben megindult tudományos munkásságát, miközben tanár- és tudósnemzedékek egész sorát tanította az irodalom, a nyelv, az alapos filológiai munka szeretetére és az elemző és szintetizáló módszerek megszámlálhatatlan fogsárára.

Ahogy valaki írta róla: 1948-ban nyugdíjba ment, de nem nyugalomba. „Dolgozószobája nem remetelak, nem barátcella” — hangzott el a rádióban 1958. július 30-án, nyolcvanadik születésnapján. „Visszavonult, de nem szigetelődött el a világtól. Minden érdekli, mindenről tud, ami történik. A nagyvilágban is, nemcsak az irodalomtudományban... Sokszor egy közömbösnek látszó hírből is talált figyelemre méltó nyelvi, irodalmi adatot.”³ Egyébként se szeri, se száma az 1948 után napvilágot látott műveinek, köztük vaskos monográfiáknak.⁴

3. Hogy Horváth Jánost „emberközelen” érezhessük, idézek Pais Dezsőnek, a későbbi kedves barátának a visszaemlékezéseiből: „A Horváth-órák valójában nem órák voltak, hanem lélekformáló, sőt lélekteremtő élmények. Az irodalmi »szakvezetés« technikaiban abban állott, hogy Horváth úr év elején egy csomó témát állított össze, s belőlük mindenki harmat választott. Ehhez kapott irodalmat és bizonyos tájékoztató szempontokat. A feladatokon hetek komoly munkájával dolgoztunk. Egy ilyen dolgozat bemutatása egy vagy két órán történt meg. De a fáradozás megérte, mivel a szakvezető tüzetes hozzászólásában tárgyilagosan, de biztatóan értékelte azt, amit végeztünk. És amit ő magából hozzáadott, egyre táguló távlatokat nyitogatott előttünk arra, hogy miképpen lehet megközelíteni régi és újabb irodalmunk sajátosságait, legkülönfélébb jellegű értékeit. — Mi már akkor éreztük, hogy Horváth nemcsak kitűnő szakember, hanem azt is, hogy legelső rangú művésze a pedagógiának. Már a fiatal Horváthnak jellemzője volt a fölényes tudás. Igen, de a fölény nála az anyaggal szem-

¹ A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 100. sz. Bp. 1958. 5. old.

² Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei V. 542. old.

³ A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 99. sz. Bp. 1958. 30. old.

⁴ Műveinek jegyzékét lásd *Kozsoca Sándor*: Magyar Századok (Bp. 1948. 316–25.) és Irodalomtörténeti Közlemények 1958. 368–369. old.)

ben nyilvánult meg, nem a tanítványok irányába. Minden fontoskodás nélkül vetette fel és engedte felvetni a kérdéseket, és mindig távol tartotta magát attól, hogy tekintélyi alapon próbálja ráerőszakolni a felfogását azokra, akik tanítványokul voltak hozzárendelve. Nemcsak akkor, pályája elején, de egyetemi tanári korszakában sem az volt a törekvése, hogy tanítványainak fölöttük legyen, hanem az, hogy magához, sőt — a jó nevelő készségével és kötelességérzetével vagy teremtő vágyával — maga fölé emelje őket. Nem rajta múlt, hogy ekkora sikere mégsem volt. Mindenesetre tanárból mesterünké vált a huszonhat-huszonkilenc éves Horváth János. És mesterévé vált utánunk még igen sok nemzedéknek, akik elsősorban éppen az ő természetes — nem kitervelt — hatása következtében lettek kiváló tudósokká vagy nagyon jó középiskolai tanárokká — nevelőkké.⁵ És hogyan látja *Kovalovszky Miklós*, az egykori tanítvány Horváth János egyetemi előadásait 2—3 évtized távlatából: „Akik a húszas-harmincas évek fordulóján szerencsések voltunk, hogy hallgathattuk Horváth János egyetemi előadásaiban kibontakozni trilógiájának anyagát és hatalmas koncepcióját, ma is boldogan emlékszünk az együttelfedezés lelkes lázára és örömére; mert Horváth emberi és tanári egyéniségével elérte a legmagasabb célt: úgy adta át hallgatóinak kutatásai eredményét, hogy közös élménnyé vált a hozzájuk vezető út, s ezzel élővé tudta varázsolni a múltat, a holt »tananyagot«-ot.

Hatásának egyik titka előadásmódjának varázsa. Ahogy ő szólt hallgatóihoz, abban nem volt semmi tanáros tudálékosság vagy professzori nagyképűség, a régi iskola szónokiassága: ő választékos egyszerűségével és természetes közvetlenségével hódított és ragadott meg bennünket. Talán csak utólag vált bennünk tudatossá, hogy a semleges, szintelen pesti szóadatokban mennyire szerettük és élveztük beszédét: kristályos magyarságú mondatait s a legmagasabb irodalmiságba különös fűszerként olvadó, kissé tempós, de világosan artikuláló, pontosan tagoló és hangsúlyozó bihari tájéjtését. Az ő száján íze, zamata, lelke volt minden szónak; ezért éreztük hitelesnek, akár a jámbor kódexirő barátot, akár a harcos protestáns prédikátorokat szólaltatta meg.⁶

Úgy gondolom, a két emlékezés felvillantotta Horváth Jánosnak, a tudósnak és a nevelőnek az alakját is.

4. Ezúttal nincs terünk rá, de nem lehet célunk sem, hogy — akár csak nagy vonalakban is — bemutassuk és értékeljük Horváth János életművet, vagy csupán felsoroljuk nagyobb, ma is ható munkáit. Érthetően arra szorítkozom, hogy — folyóiratunk jellegét szem előtt tartva — a „ma” szemszögéből felsorolásszerűen utaljak e nem mindennapi munkásság legfőbb értékeire.

1. A magyar irodalomtudományak, irodalomtörténetnek kevés olyan megújítójáról tudunk, mint Horváth János. Az „irodalmi alapviszonyt”-t már 1922-ben megjelent Magyar irodalomismeret című dolgozatában meghatározta. Az irodalom eszerint „írók és olvasók szellemi viszonya, írott művek közvetítésével. Ez — mint *Keresztury Dezső* kiemeli — lehetővé, de kötelezővé is tette a rendkívül szétágazó és elhiguló irodalomtörténeti szempontok és módszerek összehangolását és elmélyítését, a ... vizsgálódások részeredményeinek szociológiai kiegészítését, az egész rendszer társadalomtörténeti megalapozását. Az irodalom fejlődése folyamán létrejövő végső eredményt az irodalmi tudatban és ízlésben ragadta meg Horváth.⁷ Ennek a szemléletnek és egyben módszernek az alapján — amelyben már eleve benne van megalkotójának szintetizáló, rendszerező hajlama és képessége — trilógiájában (A magyar irodalmi műveltség kezdetei 1931.; A magyar irodalmi műveltség megoszlása 1935. és A reformáció jegyében 1953.), egyéb szintéziseiben (A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig 1927.; A magyar irodalom fejlődéstörténete 1976. posztumusz kötet) és írói-költői monográfiáiban (Petőfiről, Csokonairól, a Kisfaludyakról, Berzsenyiről, Amadéról, Orczyról stb.) előttünk áll az egész magyar irodalom története, egy olyan alapmű, amellyel lehet és kell vitázni, amelyet ki lehet egészíteni, de amelyet megkerülni lehetetlen.

2. Ez az alapmű sok új felfedezést is tartalmaz, ezek közül most csak azt emelem ki, hogy a magyarországi latinság — amely magyar nyelvű irodalmunk nevelője volt — nála kapja meg méltó fejlődéstörténeti helyét.

3. Bár az előbb jelzett irodalomfelfogásban Horváth János számára a kiteljesülést, a csúcst a „nemzeti klasszicizmus” és benne Arany jelentette, volt szava a kortárs irodalomhoz is. Nagyon korán, 1910-ben jelenteti meg *Ady* és a legújabb magyar líra című dolgozatát, amelyben „etikai és sokban esztétikai ellenérzését is leküzdve, az

5 *Pais Dezső*: Életem, emlékeim. Valóság XIV. 1971. 6. sz. 34. old.

6 A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 99. sz. Bp. 1958. 18. old.

7 Magyar Nyelv 1961. 128. old.

irodalmi fejlődés menetébe való beillesztés tudós szándékával ... rajzol képet az Ady körül kifarjadt és burjánzó új költészetéről... figyelme elsősorban... a költői kifejezés sajátos új eszközeire, Ady nyelvére irányul... Ady szimbolizmusának megvilágítása e bonyolult kérdésnek máig is alapvető és meggyőző magyarázata."⁸ Rendszeres magyar verstanának (Bp. 1951.) a példatára és elemzései is mutatják ezirányú érdeklődését, de igazat kell adnunk Barta Jánosnak, amikor így ír: "... az irodalom élményi körének azt a robbanásszerű ... kiszélesítését, amelyet a nyugatosok végrehajtottak, teljes mértékben soha nem tudja helyeselni, elismerni. Ady Endre démoni alvilágába leszállni, Móricz Zsigmonddal az emberi ösztönök labirintusát bejárni, Babits emberi és kulturális élményességével azonosulni: ez már kívül esik Horváth lélektani és lényeglátó érzékenységén."⁹

4. Megalapozta a magyar történeti verstant, és megteremtette a modern irodalomtörténeti műnyelvet.

5. A forma és benne a stílus, a stílusnak a nyelvi és egyéb eszközei — teljességigényéből és tényiszteletéből fakadóan is — minden elemzésében nagy hangsúlyt kapnak; hasonlóképpen vizsgálta korstílusokat (pl. Barokk ízlés irodalmunkban: Napkelet, 1924. 334—348); a nyelvtudomány és a nyelvművelés — érthetően — közel állt hozzá, cikkei ott találhatók a Magyar Nyelv és a Magyarosan évfolyamaiban; irodalmi nyelvünk kialakulására meg éppen az ő szintéziseiben látnak napvilágot az első igazán megalapozott, a kutatásban továbbbújtató megállapítások.

A nyelvnek, az anyanyelvnek — benne az előszónak — a valóságos apoteózisát mondja el az 1941. évi jó magyar kiejtési versenynek az értékelése kapcsán: „Térben és időben ez a buborék-semmisség, az emberi hang volt és marad a legállandóbb létesítője, összetartója és biztosítója a nagy, a nemzeti lelki közösségnek. Becsüljük meg, szeressük, ápoljuk és védjük, s ne engedjük meghamisítani!”¹⁰

6. Végül pedig, hogy a közműveltség szintjének emelését, az irodalmi ismeretterjesztést milyen fontosnak tartotta, azt a Magyar versek könyve című hasznos és szép összeállításon kívül a Magyar Irodalomtörténeti Társaság első közgyűlésén elmondott titkári jelentése tartalmazza: „A közműveltség szempontjából pedig a tudomány teljesebb értéke ott kezdődik, mikor eredményei, gondolattá érlelten, minden művelt embernek, vagy gyakorlatilag érvényesülve, az egész társadalomnak közös osztályrészévé válhatnak. — S van-e tudományág, mely ősbibb és természetesebb joggal kívánhatna szétáramlani a nemzeti műveltség nagy közösségébe, állandóbb kötelessége volna gondolkodnia e szétáramlásról, mint az, amelynek szolgálatába mi szegődtünk?”¹¹

5. Ilyenformán összefoglalásként és befejezésként azzal zárom ezt a kis megemlékezést, amivel *Bán Imre* fejezte be előadását a Horváth János emlékülésen: „Bármily sokat változtak is újabb korunkban eszmei nézőpontjaink, bármennyire más is mai irodalomelméletünk alapvetése, bármily sokat adunk is manapság a komparatiztika szempontjaira: ez a nagy szintézis valóságos aranyalapunk, és szerzőjének halála után több mint másfél évtizeddel, születésének százados évfordulóján egyre jobban látjuk, mennyire a miénk.”

Szathmári István

Az ozorai csata

Százharminc évvel ezelőtt, 1848. október 7-én zajlott le az ozorai csata, amely az 1848—49-es szabadságharc egyik jelentős, de kevésbé ismert fenyverténye. E hadművelet tulajdonképpen nem klasszikus csata volt, nem fegyveres, véres összecsapás, amely életet követel, hanem fegyverletétel, amelyben mintegy 7—8 ezer császári katonát, többségében horvát határőrt kényszerítettek megadásra.

Az időpontból — 1848. október 7. — láthatjuk: nem sokkal a pákozdi csata — szeptember 29. — után történt, vagyis a szabadságharc első útközeteinek egyike (Karlóca, Fehértemplom, Perlasz, Pákozdi, Székesfehérvár, Ozora). E történelmi esemény jelentőségéből nem von le semmit a fegyverletétel ténye, inkább a fiatal magyar had-

⁸ Kovalovszky I. m. 15. old.

⁹ I. m. 199. old.

¹⁰ A jó magyar ejtés aktái. Összeállította Eckhardt Sándor. Bp. 1942. 55. old.

¹¹ Irodalomtörténet 1913. 205. old.

sereg stratégáinak kiválósága mellett tesz tanúságot, hiszen bravúros hadmozdulatokkal bekerítették, félrevezették, majd térdre kényszerítették a jólképzett, *Roth* és *Filipovics* tábornok által vezetett, modern felszerelésű intervenció hadoszlopot.

Az ütközet jelentőségének és lefolyásának megértéséhez politikai s katonai vonatkozásban röviden át kell tekintenünk az előzményeket.

1848 a diadalmas európai forradalmi hullám, a polgári forradalmak éve! Hazánkban márciusban győzött a mozgalom, a reformkor törekvései szinte maradéktalanul megvalósultak. Magyarország feudális rendi monarchiából polgári alkotmányos királysággá alakult át. Felelős magyar kormány alakult, az országot népképviselői parlament irányította, a jobbágyterheket megszüntették. Átformáló törvények és változások születtek, csupán a nemzetiségi kérdés maradt megoldatlan! A bécsi udvar ellenforradalmi aknamunkája éppen ezen a ponton támadt a magyar önrendelkezés föl-számolására.

1848 nyarán Lombardiában megverték az olasz erőket, s lassan az egész kontinen-sen az ellenforradalmi erők kerültek túlsúlyba. A Habsburg ellenforradalom megélen-kült, ekkor bontakozott ki *Jelasics* horvát bán magyarelles tevékenysége. Az egykori határőrezredesből tábornaggyá előléptetett politikus március óta töltötte be a báni méltóságot, s az osztrák arisztokrácia éppen a magyar erők ellensúlyozására látta alkalmasnak. *Jelasics* törekvéseinek megvalósítását megkönnyítette az a tény, hogy a magyar kormány tavasszal elutasította a horvát önkormányzat kiteljesítésének törvé-nyesítését. A bán ezt az eseményt maximálisan kihasználva, maga mellé állította a horvát nemzeti erőket. Rövidesen egyesítette a horvát, a szlavón és a határőr kerüle-tekét, augusztusban már ütőképes hadsereggel rendelkezett, amely Lombardiából is kapott utánpótlást. A magyar kormány minden lépése ellenére szeptember 11-én a több tízezer horvát sereg átkelt a Dráván, s a Balaton déli partján fölvonult Székes-fehérvár magasságáig. A magyar hadsereg vezetői — *Teleki Ádám*, majd *István fő-herceg* — lépésről lépésre vonultak vissza, nemcsak katonai, de politikai megmondolá-sokból sem akarták fölvenni a harcot a betolakodókkal. *Jelasics* tehát győzelmesen vonult a székesfőváros felé, s a magyarok már sáncokat építettek a Gellérthegy elő-terében.

A bán támogatására nemcsak utánpótlás érkezett Horvátországból, hanem *Roth* és *Filipovics* tábornok vezetésével mintegy 10 ezer főt számláló hadoszlop is átlépte a határt. Seregük összetétele gyengébb, kisebb harc értékű volt a főserégénél, de így is jelentős tartalékot adtak volna a horvát bánnak.

Ez a hadoszlop Drávasztáránál kelt át a folyón s Pécsen át, Sásd érintésével Dom-bóvár, Pincehely, Székesfehérvár irányába haladt. Számottevő magyar erők nem álltak velük szemben, csupán kisebb gerillaesapatok harcoltak ellenük.

Mielőtt azonban *Jelasics* seregtestével egyesülhettek volna, a bán szeptember 29-én Pákozdnál vereséget szenvedett, s a fegyverszünetet kihasználva Bécs felé szö-kött vert seregével. *Roth* hadteste október 4-én érkezett e térségbe — Tátra —, de innen hamarosan kiverték előőrseit. A fősereg vezérégről ekkor szereztek tudomást. Ezalatt a Székesfehérvárt megszálló horvát zászlóalját is szétverték. Ezek a tények visszavonulásra készítették *Roth* hadseregét.

A táci rajtaütéstől kezdve *Perczel Mór* és *Görgey Artúr* csapatai mindvégig a hátráló intervenciók nyomában maradt. *Roth* és *Filipovics* tulajdonképpen ugyan-azon az útvonalon haladt visszafelé, amelyen néhány nappal ezelőtt fölvonultak Szé-kesfehérvár irányába. Haditervük szerint mielőbb vissza akartak jutni kiindulási bá-zisaikra, vagyis az anyaországba, a horvát bánágy területére. Ehhez mintegy 200—300 km-es utat kellett megtenniük erőltetett menetben. Útvonalukon egyetlen természetes akadály mutatkozott: a Sió folyó völgye. Mielőbb szerettek volna túl lenni ezen az akadályon, hogy a Kapos völgyén leereszkedve, Baranyán át Horvátországba jussanak. *Csapó Vilmos*, a tolnai nemzetőrség őrnagyá kémjelentés nélkül is tisztában volt szán-dékukkal, hiszen az adott földrajzi és stratégiai viszonyok között más terve, elképze-lése nem lehetett *Roth* vezérkarának. *Csapó* az ellenséget megelőzve fölszedette a folyó hídjait, hogy esetleges átkelésüket megghiúsítsa!

A császári hadoszlop csupán 30—40 km-t gyalogolt dél felé, de az erőltetett iram, a rossz ellátás, s a magyar portyázók állandó rajtaütései megtették hatásukat: a büsz-ke császári sasok alatt menetelő sereg hullafáradtan, darabjaira töredezve hátrált. Előhaduk *Báránndnál* — 1000 fő — *Perczel* előtt feltétel nélkül letette a fegyvert.

Hamarosan a főseréget vezető tábornok is tárgyalni kezdett a magyar vezérkarral, s a pillanatnyi szélséndet kihasználva ki akartak törni Csász község felé. A magyar csapatok azonban megelőzték és visszaűzték a horvát fegyvereseket. Ekkor *Roth* éj-

szaka Kálozd irányába fordult, de a hídnál élénk puskatüz fogadta, erre Dég irányában próbált manőverezni, ám innét huszárok kergették tovább. Más megoldás hiányában délre, Ozora térségébe haladtak, s a faluval szemben fekvő alacsony dombok fennsíkszerű lapályain letáboroztak. Az előttük kanyargó Sió folyón nem tudtak átkelni, hiszen a hidat a magyarok már fölszedték, s különben is bozotos, mocsaras folyóvölgyön kellett volna átvergődniük. Velük szemben Ozora mezővárosban s a környező dombokon állomásoztak Csapó Vilmos nemzetőrei. A tolnai népfelkelők parancsnoka az ellenség megtévesztésére a szükségesnél jóval több táborüzet rakatott, fegyvereit nap közben föl s le vonlatta, hogy nagyerejű, jelentős létszámú haderőnek hasson a messzebről kémlelő császáriak szemében.

Október 7-én reggel az északi irányból közeledő reguláris magyar erők teljesen bekerítették a horvát zászlóaljkat, s azok még e napon eleget tettek a fölszólításnak: feltétel nélkül letették a fegyvert!

Perczel Mór jelentéséből tudjuk, milyen zsákmány jutott a magyar hadsereg birtokába: 12 ágyú, 7500 puska és szurony, hozzávaló töltésszekerek, s egyéb felszerelési tárgyak. A forradalmi csapatok a két tábornokon — Roth és Filipovics — kívül három törzstisztet, ötven tisztet és 7500 közkatonát, altisztet ejtettek hadifogságba.

Kossuth és a nemrégiben alakult Honvédelmi Bizottmány helyesen ítélte meg és értékelte az ozorai diadalt. A hadműveletekben részt vevő tiszteket egytől egyik előléptették: Csapó Vilmos és Görgey Artúr őrnagyokat, valamint Gáspár András századoszt ezredessé nevezték ki és *Kossuth Lajos* parlamenti beszédében külön méltatta a csata jelentőségét.

Az ozorai fegyverletétel, bár katonai szempontból jelentős volt, mégsem tekinthető sorsdöntőnek! Ezek az ellenséges erők tudniillik úgyszólván kivonultak volna hazánk területéről, tehát megsemmisítésük nem járt óriási következményekkel, viszont a magyar hadsereg szellemét erősítette, s a leszerelt horvátok felszerelése jelentős kiegészítést adott a magyar honvédségnek. Az ozorai győzelemnek tehát az erkölcsi jelentősége a perdöntő!

A ma itt élő családok ősei közül többen bizonyíthatóan részt vettek ebben az eseményben. A fegyvertény szellemi hagyományai már erőteljesen foszladozva, de napjainkban is élnek. A szájhagyomány szerint a Kálvária dombon fekvő tojásdad alakú földhalmot 1848-ban hányták a népfelkelők. A magyar huszárok ezt nyargalták körül, s a horvátok megtévesztésére nagy robajt csaptak. Ez a hagyomány valójában hamis, illetve állítása téves, mert ez a bizonyos halom avar földvár maradványa, viszont e szóbeszéd egyértelműen bizonyítja, hogy a falu lakóit hosszú ideig foglalkoztatta a fegyverletétel.

Hasonló szellemi hagyományként vonható ide néhány helyi földrajzi név, amelyek kifejezetten és bizonyíthatóan a 48-as eseményekkel kapcsolatosak.

Azt a helyet, ahol akkoriban Roth és Filipovics csapatai táboroztak — egy mély, de nagy kiterjedésű völgykatlan — ma is Lüdözőnek hívják. Nem messze innét terül el az Égettakol nevű határrész, itt juhakol állott, amely az Eszterházy birtokhoz tartozott. A dülő, rosszul ellátott horvát katonák nemcsak kifosztották, hanem — mint neve mondja — föl is gyújtották s e környék máig Égettakol. A katonai műveletek alatt — bár egyik fél oldalán sem voltak jelentős létszámbeli veszteségek — a portyákon elesett szerzesánokat a falutól távolabb fekvő völgyben földelték el, a fegyverletétel helyétől két-három km-re. Ezt a völgyet Rácvölgynek nevezik.

A fősorolt példákban látható, hogy a helyi hagyományok magukba olvasztották ezt az eseménysorozatot s helyenként megmászta, avagy szabadon átköltve napjainkig megőrizték. *Ilyés Gyula* — e táj szülötte — közismert drámájában — Ozorai példa — ezt az epikai hitelű eseménysorozatot használta föl korszerű mondandójának megfogalmazásához. Szándéka szerint az új fogalmú hazafiságot kívánta ábrázolni egy történelmi drámaciklusban s ehhez kiváló epikai anyagnak bizonyult szülőföldjének történelmi hagyományai, a gyermekkorában még elevenen élő 48-as népköltészeti mitológia.

Zóka László

Kátai Gábor orvostudor

(1831—1878)

A régi Nagykun Kerület főorvosáról szűkebb hazájában, Karcagon is csak annyit tudnak, hogy nevével egy utcát neveztek el. Elefelejtették, hogy az egész országban ismerték és tisztelték tudásáért, természettudományi és agitációs munkájáért.

Apja kisparaszti gazdaságában nem vehette hasznát, beállott a Hollay gyógyszer-tárba laboránsnak. Többre vágyott azonban a tégyelek, lombikok tisztogatásánál. A gyógyító eszközök és a gyógyszerek készítése magasabb élethivatást lopott a lelkébe: gyógyszerész lett. Bécsben szerezte meg oklevelét, ahol — tanárai csodálkozására — latin nyelven vizsgázott. Éveken át volt gyógyszerész Karcagon, majd Budapesten beiratkozott az orvostudományi karra. Itteni tartózkodásának költségeit előkelő családoknál vállalt házitanitói jövedelméből fedezte. Később megvált a gyógyszerész foglalkozástól: *Csapiszky Lilla* nevelőintézetében irodalmat és történelmet tanított. E nőnevelő intézet évvégi vizsgáin — mint vizsgabiztos — *Jókai Mór* és *Arany János* is megjelent s különösen meg voltak elégedve munkájával.

Az 1857. június 4-én megindult Orvosi Hetilap munkatársa lett, több mint 100 cikke jelent meg benne. 1861. március 22-én szerezte meg az orvosi diplomát, néhány nappal előbb szülővárosa megválasztotta a Nagykun Kerület orvosává. Mikor a város tanácsa megtudta, hogy orvosuk külföldi útra készül: 2000 frt utazási segélyben részesítette. Bejárta Németország akkor kórházairól híres városait, valamint Londont és Párizst. Tanulmányozta a kórodákat, azok felszerelését, a bennük folyó munkát, Párizsban az egyetemi képzést, továbbá az orvosi kar nagyszerű szemléltető eszközeit. Előadásokat hallgatott, érdekelte az orvostudomány és a természettudomány minden új vívmánya. Mutatja ezt könyvtára, melyet már gyógyszerészségét korától kezdve gyűjtött, s a hagyatékában fennmaradt jegyzék 2362 kötet könyvet sorol fel.

Világnézetének alappillére a természettudományos szemlélet, s meggyőződését, tudását a társadalom érdekében igyekezett felhasználni: „Nemesíteni, jobbítani az emberi életet.”

Az ember szellemiségét, műveltségi szintjét legjobban meghatározó tényező: a közösség problémáinak megoldására fordított törekvés. Kátai előtt feltártuk a magyar élet problémái és azok megoldásának kérdései. A magyar nyelv még nem rendelkezett a természettudományok megfelelő kifejezéseivel. *Bugát Pál* — Kátai kortársa — nagyarányú szókészletet teremtett, hogy magyar nyelven szólaltathassa meg az orvostudomány és a természettudomány eredményeit. „Lehet-e a magyar nyelv a magyar királyi egyetem hivatalos nyelve?” — tette fel a kérdést Kátai, s így válaszolt: „Semmi hiánya nincsen nyelvünknek, csak mi ne hiányozzunk neki.” *Rácz Sámuel*ről szóló megemlékezésében ezt írta: „Édes anyanyelvünk a gyógyítás tanítására teljesen alkalmas.” Az egyetemeken ekkor még németül és latinul folyt a tanítás. Az orvosi irodalom szegénységét a magyar nyelvű könyvek hiánya jelezte. Kátai buzdít a magyar orvosi kiadó társulat eszméje mellett. „Az irodalom terén semmink sincsen, miben egy ifjú magyar gyógyszerész tudományos kikepezhetésének és egy végzett gyógyszerész további önképzésének eszközeit feltalálhatná.”

A másik feladat: a tudományok terjesztése a tudatlan nép között. Amint mondja: „Egy nemzet sem biztosíthatja fennmaradását csak tudományos műveltségének megszerzésével.” Majd így elmélkedik: Az orvostudomány azóta lépett ki a mesterségek sorából, és emelkedett tudománnyá, mióta a természettudományok befolyása által az emberi testnek és természetnek titkait tanulmányozta, amióta — a kórbonctan vezérlétével — a betegségek lefolyását és anyagi változásait kutatta. A tudomány akkor lesz az emberiségre gyümölcsöző, ha az egész nép sajátjává válik. A nép jobban hitt a javasasszonyoknak, mint az orvosoknak. Kátai nap mint nap találkozott szülővárosában a babonák világával.

Agitációs munkájának nagyszerű területe az orvosok és természetvizsgálók minden évben megrendezett vándorgyűlése. Más és más helyen tartották gyűléstüket, Magyarország nagy városaiban. Az előadások felölelték a magyar művelődés kérdéseit, 500—600-an jelentek meg egy-egy gyűlésen. Kátai fogalmazásában: „Tegyük hazánkban a természettudományokat népünk demokratikus közvagyonává. A balga hiedelem helyébe a tényekből eredő meggyőződést állítsuk.”

A nagymérvű halandóság miatt hangoztatta: az ország minden vidéke legyen el látva orvossal. A kormány kövessen el mindent a nép sorsának javítása érdekében.

A gazdaságokban gondoskodjanak a cselédség egészséges lakásairól, betegség esetében tegyék lehetővé az orvosi segílyt. Véleménye szerint a nép anyagi jólétének emelése, a műveltség megszerzése, az egészségesebb életmód elérése az egyik legfontosabb nemzeti kérdés. Ugyanígy a kórházak építése, a jóvízű kutak, fürdők, s az apró gyermekekkel foglalkozó óvodák létesítése.

Boldog emberként mondhatta külföldi tanulmányútja után: „Hallottam hirdetni a teremtő természet változhatatlan törvényeiből mindazt, amit eddig láttam ismerni és tudni halandó embernek megengedteték.”

Szász Béla

„A XVIII. századi magyarországi orvos- és tudománytörténet érdekes egyénisége”¹

Perliczy János 1705. október 29-én született Késmárkon, ahol atyja evangélikus lelkész volt. Németország, Franciaország, Hollandia egyetemén tanulva 1727-ben Wittenbergben filozófiai doktorátust, 1728-ban Utrechtben orvosi diplomát szerzett. Gyakorlatát Késmárkon kezdte, majd Selmecebányán működött. 1731-től losonci városi orvos és Nógrád megye főorvosa lett.² Aktív működése után apátfalvi birtokára vonult vissza, s ott is halt meg.

Nekünk nógrádiaknak különösen fontos a személye, hiszen életének nagy részét megyénkben töltötte, s mint megyei főorvos mindent megtett azért, hogy a megye lakosságának egészségügyi helyzete, ellátása a lehetőségekhez képest javuljon. 1733-ban megalkotta a vármegye közegészségügye szempontjából — akkor országosan is — jelentős *Egészségügyi szabályrendelet*-ét, mely más megyékben is mintául szolgált. A megye által elfogadott szabályrendelet meghatározta a vármegyei főorvosnak, a gyógyszerésznek, a járóbeteg- és segédeknek, a vármegyei sebészeknek és szülésznőnek a teendőit.

Az idegen orvosok káros hatása, az általános orvoshiány, a megye, az ország rossz egészségügyi ellátottsága készítette arra, hogy 1751-ben tervezetet nyújtson be a királynőnek, *Mária Teréziának* egy hazai orvosi főiskola felállítására érdekében. Tervezetében felsorakoztatta az orvosképzés hiányából származó egészségügyi és gazdasági károkat; az orvosi főiskola szervezésétől várható előnyöket; az orvosképzés programját, módját, elveit, tárgyi feltételeit. Tervezetét ugyan nem fogadták el, de kezdeményezése mégsem volt hiábavaló. *Gr. Esterházy Károly* egri püspök felállította 1769-ben Egerben a „püspöki orvosi iskolát”-t, melynek szervezője és vezetője *dr. Markhot Ferenc* Heves és Szolnok vármegye főorvosa volt. Az iskola 1774-ben szűnt meg, a nagyszombati egyetemnek 1770-ben orvosi karral történő kibővítése után. Az orvosi kart — Perliczy javaslatainak figyelembevételével — 1777-ben Budára, majd 1780-ban Pestre telepítették át.

Tagja volt a berlini Tudós Társaságnak (1731), valamint a Természetkutatók Akadémiájának is (1742). Magyarországon is szeretett volna tudós társaságot, közönyvtárat létrehozni, de eredménytelenül. A törvényszéki orvostan írásának megkezdésével az államorvostan hazai úttörője volt. Jelentősek a magyar orvosképzés terén szerzett érdemei is.

Perliczy tevékenyen művelte az orvostudományt. *Wesprémi István*, a híres debreceni orvos Perliczy 23 orvosi és természettudományi jellegű munkáját sorolja fel a róla írt életrajzban. Számos kiadatlan és latin nyelven megjelent munkája mellett magyar nyelven hozzáférhető tanulmányai: *Medicina pauperum, azaz szegények számára való házi orvosságok, Buda 1740*, melyben szól a legszükségesebb, a szegények által is hozzáférhető orvosságokról, azok megszerzéséről és alkalmazásáról. — A Nógrád vármegye Státusainak és Rendjeinek ajánlott *Testi békességre vezérlő Uti-társ, Buda 1740*, amelyben tájékoztat azokról a klímánkhöz és természetünkhöz szabott orvosságokról, melyeknek megléte fontos a házi patikában. — A pestis elleni küzdelemben jelentős

¹ Megemlékezésünk címe arra a tömör jellemzésre utal, ahogyan halálának 200. évfordulóján az Orvosi Hetilap hasábjain (1978. 14. szám) *Duka Zólyomi Norbert dr.* összefoglalta *Perliczy János* sokirányú tevékenységét.

² Tevékenységét dokumentáló iratok a Nógrád megyei Levéltár iratanyagában találhatóak 1740-től 1772-ig.

orvosi irodalom volt a XVIII. században *Moller Károly Ottó* besztercebányai orvosnak 1709-ben készült „pestisirat”-a, melyet Perliczy 1740-ben magyarra fordított, *Orvosi oktatás, miképpen kellessék a mostani pestises és egyéb mérges nyavalyáknak bérohánásokban stb magáról gondot viselni* címmel. — Tanulmányt írt *A nógrádi levegőről, vizekről és tájakról*.

Életrajza, munkássága gazdagon feldolgozott az orvostörténetben. Ennek csak részben ismerete alapján is azt mondhatjuk: igazi jelentőségét egész életművében, magatartásában kell keresni a XVIII. századi gazdasági, társadalmi, politikai, egészségügyi viszonyok ismeretében. S büszkék lehetünk arra, hogy Perliczy János a XVIII. századi Nógrád megyében élt.

A Nógrád megyei Tanács V. B. 1973-ban Perliczy emléklakettet alapított. Az emléklakettel a megye egészségügye érdekében kiemelkedő tevékenységet kifejtő orvosokat és gyógyszerészeket tüntetik ki.

Leblancné Kelemen Mária

Kétszáz éve született Csapó Dániel

1778. március 21-én született *Csapó Dániel*, a reformkor egyik jeles mezőgazdája, Tolna vármegye alispánja, a Magyar Gazdasági Egyesület alelnöke, *Gyulai Pál* szavait idézve az „első nemzetgazda”.

Élete és tevékenysége szorosan összefüggött a haza és a haladás eszméjével. Az 1820-as évek elején kapcsolódott be Tolna vármegye közéletébe. Hamarosan a hazafias ellenzék megyei vezére lett. Az 1827. október 22-i tisztújításon első alispánvá választották. Ezt a tiszteletet 1836-ig töltötte be, a reformeszmék szellemében munkálkodva. Tevékenysége során mindvégig az a felismerés vezette, hogy Magyarország anyagi jóléte, polgári és művelődési előrehaladása elsősorban a birtokviszonyok megváltoztatásán és a földművelés színvonalának emelésén múlik. Ezért szorgalmazott minden hasznos kezdeményezést: különösen a lótenyésztést, a juhászatot, a dohánytermelést, a selyemhernyó-tenyésztést, a fanemesítést és a kendertermesztést karolta fel. Tengelic birtokát az ország egyik legkorszerűbben kezelt gazdaságává fejlesztette, ahol példát mutatott az okszerű gazdálkodásra. Jelentős figyelmet fordított a földművelő nép helyzetének javítására, műveltségi szintjének emelésére. *Bezerédj István*-nal együtt kétszer képviselte megyéjét az országgyűlésen: az 1830-as és az 1832-es diétán vett részt, ahol szabadelvű társaival együtt küzdött a nemzeti függetlenségért és a polgári átalakításért. Harcolt a magyar nyelv hivatalossá tételéért, a nemzeti kulturális intézmények megteremtéséért, a jobbagyfelszabadításért és a köztehervi-

selésért. 1833-ban, amikor megyéje követi pótutasítása a nemesi adómentesség és az ugarbeli kilenced kérdésében elveivel ellenkező szavazásra készletti, lemond követségéről és visszatér alispáni székébe, hogy megváltoztassa a maradi nemesek véleményét.

Alapító tagja volt a Magyar Gazdasági Egyesületnek, amelynek 1839-től alelnöke lett. Különösen sokat fáradozott egy központi gazdasági tanintézet felállításáért. A mezőgazdasági ismeretterjesztés egyik megteremtője volt.

A Gazdasági Tudósítások és a *Magyar Gazda* című lapokban több cikke jelent meg a korszerű mezőgazdasági

módszerek propagálására, s ő szerkesztette a *Gazdasági Kistűkör* című kötetet.

A földművelés és állattenyésztés támogatása mellett segítette a közegészségügy fejlesztését, a kisdiedővő intézetek elterjesztését, a népnevelést, a folyók szabályozását, az utak építését. Pártolta a művészeteket, anyagilag is támogatta például *Garay János* költőt.

Az ő alispánsága alatt épült Szekszárdon *Pollack Mihály* tervei alapján az egyik legszebb vidéki klasszicista megyeháza.

1844-ben hunyt el. A Magyar Gazdagyszajléta szerint „benn egy taníthatatlan hű magyart, s minden áldozatra kész, fáradhatatlan munkás polgárt veszített a hazát”.

Dr. Kisasszony Éva

Egy folyóirat születésnapjára

A *Művelődés* című folyóirat — amely harmincadik születésnapjához érkezett — úgy vonult be a romániai magyar sajtó történetébe, mint az erdélyi magyarság közművelődésének hűségese tükröképe. Mindenekelőtt szembevetünk, hogy milyen sokáig az a tevékenység, amelyet indulásától magára vállalt ez a folyóirat. A két háború közötti időszakban külön lapok építették a falusi lakosság műveltségét, folyóiratuk volt a dalosoknak és egymás után több lap, folyóirat vállalkozott arra, hogy az irodalom, a művészetek legjobb értékeit közkinccsé tegye a falusi és városi tömegek körében. A *Művelődés* mindezeket egymagában végzi, egységes egészbe fogva a közművelődés minden területét — miként a szocialista állam és művelődési szervei is egységes közművelődési programot valósítanak meg. Néhány esztendő óta a *Művelődés* a negyedévenként megjelent *Könyvtári Szemle* szerepkörét is átvette, s a laptestbe építve, de attól bizonyos mértékben el is választva közli az érdekes könyvtártörténeti, könyvszociológiai írásokat. Ilyen sokágú sípnek a kezelése meglehetősen nehéz, hogy minden szólam egyszerre, egyazon erővel és harmóniával szóljon.

Volt időszak a folyóirat harmincesztendő történetében, amikor hangosabban szólt az elmélet hangja, mindent megmagyarázott és túlmagyarázott az ügybuzgó igyekezet, éppúgy, mint a közművelődés akkori korszakában általában. Nyilván a kórusoknak, táncosoknak, színjátszóknak kevesebb tér jutott. Voltak a folyóiratnak olyan korszakai, amikor elszürkült a hangja vagy éppen pusztá „útmutató” jellegűvé vált az élő művelődésirányítás, művészetközvetítés. Szerkesztőknek felelősségérzetét dicséri, hogy még ebben az „útmutató” korszakában is tudott a folyóirat egyben-másban utat mutatni

az alkotó közművelődés, a népi kultúra és az egyetemes művelődésigény szélesítésére. Természetesen, akkor vihágozhatott ki a *Művelődés* életfaja, amikor — megintcsak az országos eszmélés és megújulás keretében — egyképpen szólalt meg a síp minden ága, egymást erősítve és szépítve, gazdagítva. *Kisbenke György*, az első főszerkesztő, akinek a neve és tevékenysége szorosan összenőtt a folyóirat történetével, tennivágyó fiatalságát a Magyar Népi Szövetség közművelődési osztályától hozta és élte tovább igen korai, fájdalmas haláláig. A harmincesztendő *Művelődés* „születésnapjában” *Majtényi Erik* — a folyóirat nagyon régi munkatársa, azidőben egyik szerkesztője — méltán idézte *Kisbenke György* alakját, aki józan példájával serkentette az igényt és az önismeretet a szűrítő időkben is, és aki az „ifjúságát hagyta örökül” a lapnak. Jóval később, a műfordító *V. András János* főszerkesztő idejében találta meg újra a *Művelődés* azt a hangot, amit az alapítók is hallani kívántak volna és a folyóirat egyszerűen a romániai magyar közművelődés nagyon fontos, központi szerepet játszó fórumává nőtte ki magát. Mindazok a hagyományok, amelyek a két háború között alakultak ki józanságból, önbecsülésből, nemzeti tudatból, a szocializmus szintjén és lehetőségei szerint váltak valóban a tömegek közkinccsévé zenében, karéneklésben, irodalomban, színjátszásban, a képzőművészet megértésében és befogadásában. Ezt a mostani szakaszt a kritikus és irodalomtörténész, *Kovács János* főszerkesztői tördelése és nemzetiségi felelősségérzete fémjelzi. A *Művelődés* sípjának valamennyi ága szépen szól, lelket erősítőn, szívet melegítőn, hagyományokra és egyetemes kitekintésre érzékenyen, vagyis szintézisbe vonva a megtartó örökséget és a jövő igé-

MŰVELŐDÉS

A
Nemzeti
Művelődési és Nevelési Tanács
Folyóirata

Függetlenség, szabadság, szocializmus
Kiváló Irodalmi Munkásművelődési Bizottság támogatásával
Munkai László Ösztöndíj és művelődési
Dok. Egred Ákos Jegrének a helytörténetkutatásért
Yeres István Magyar Iskolák Halmibán!
János Mihály Az Agrár Lajos Irodalmi Kör tevékenységéért

XXX. évfolyam

1957 május

5

nyeit. Méltán hangsúlyozta a „születésnapj számban” Balogh Edgár: „Nem »falusi« és nem »külvárosi« többé a művelődés szerepköre, hanem egyetemes, s olvasóinak mindenütt meg kell találniuk a lap anyagának hatékony alkalmazását a kultúra őrhelyeinek többnyire vadonatúj üveg- és betonpalotákban, de ha kell, a legegyszerűbb táncház-terep, színjátszó-barakk, kerthelyiség, iskolaterem alkalmi felhasználásával is... Régen túl vagyunk már a folklórértékek lebecsülésének, a bokályok széttörésének és a népiség aláértékelésének korszakán, s ha a lakosság ki is nőtt a népviseletből, s a sarló meg a hímestűs a padlásra vagy falumúzeumba került, annál gondosabb ma a legrégebb, legtisztább források feltárása, s a zenei anyanyelv a Kodály-kultúra fokán... Ezen magasabb szinten kell most már a nemzetiségi sajátosságokat leginkább őrző, közösségi tudatumkat jelképezítő népi hagyatékot utána vinnünk a városokba széledt, új életformába érkezett tömegeknek.”

E folyóirat eredményeit vagy inkább talán inkább így: hatását a romániai magyar közművelődés mai igényén, szintjén, törekvésein lehetne lemérni. Ehhez persze számba kellene venni minden egyes kórus mősorát három évtized óta, a kórusok megújulását vagy

éppen újak alakulását a hajdaniak helyén, a színjátszó együttesek előadásait, a könyvtárak olvasó-toborzó, igényt serkentő kezdeményezéseit és — miért ne? — a közművelődés „fogyasztóinak”, nézőknek, hallgatóknak, olvasóknak az egyéni művelődési állapotát. Ez a folyóirat közvetve vagy közvetlenül a romániai magyar közművelődés minden alkotójára vagy befogadójára hatott és hat. Joggal emlegetjük, hogy a román nép öntudatosodásával párhuzamosan megnövekedett a romániai magyarság nemzetiségi öntudata, önérzete, elmélyült mindezek táplálója, alapja és ébresztgetője: az önismeretünk. A könyvek, lapok, folyóiratok, az irodalmi és művészeti alkotások mind-mind érlelik ezt az egészséges öntudatosodást, a sokat emlegetett népszolgálat egyazon akarategységbe vonta a hagyományos művészeti alkotásokat vagy az avatgarde újításokat, közvetlenül szóló vagy elvontabb filozófiai fogantatású műveket.

Nyilván aligha lehetne megbízhatóan összegezni a romániai magyarság egész mai közművelődésének pontos arányait, irányait és távlatait, s így a Művelődés közvetítő, alakító szerepét, fontosságát. De alighanem megfogalmazta ezt maga a folyóirat „születésnapj számban” az elméleti összegezés szintjén a filozófus Gáll Ernő: „A nemzetiségi művelődések jellegzetesen kölcsönható művelődések. A hid-szerep lényegükből fakad, hisz kölcsönhatások erővonalaiiban a közvetítő funkció kialakulásától fogva elidegeníthetetlen tőlük. Nemzetek, nemzetiségek érintkezésének és együttélésének hatása alatt a nemzetiségi művelődés sajátosan akkulturációs közegként fejlődik, amely a maga több irányú kötődéseivel úgy továbbítja az őt ért impulzusokat, hogy közben nem veszíti el egyéni arculatát... Nyilvánvaló továbbá, hogy ez a művelődés a maga részéről az anyanyelv érvényesülését és gazdagodását sarkallja a közösségi lét minden vonatkozásában. Ha az anyanyelvű művelődés a szocialista nemzetiség megkülönböztető vonásai közé tartozik, nem vitás, hogy csak a tömegek mindennapjaiban elevenen ható művelődés tekinthető igazán megtartó erőnek. Az a művelődés bizonyul élet- és fejlődésképesnek, amely népi forrásaitól nem szakad el. Ezért sem oszthatók gémissen alkotókra és fogyasztókra a nemzetiségi művelődés részei. A cselekvő közművelődés nem

csupán közvetítést vagy felhalmozást. hanem alkotást, alkotó részvételt is feltételez. E közművelődést betájéltó értékek és eszmények elvileg nem különböznek a magas színvonalú irodalmi, tudományos, filozófiai stb. alkotást irányító értékektől és eszményektől."

Gáll Ernőnek, tegnapi és mai önismeretünk tudós kutatójának és min-

denkor felelősségvállaló építőjének sommázása nemcsak a Művelődés számára — szívesen vállalt — munka-program és távlat, de figyelmünket is jobban odavonja erre a folyóiratra, amelynek szerény születésnapja méltán eseménye az egész magyar közművelődésnek.

Beke György

A Gyulai Várszínház színháztörténeti előzményei

A Gyulai Várszínház ebben az esztendőben érte meg fennállásának 15 éves jubileumát. Az elmúlt 15 évad eseményeit és eredményeit a Színházi Intézet szerkesztésében megjelenő emlékkönyv méltatja. Eddig azonban senki sem volt kíváncsi arra, hogy a várszínházi játékoknak voltak-e olyan előzményei Gyulán, mely eseményekben a várszínházi eszme csirái, útkeresése felfedezhetők? Erre a kérdésre keresem a választ az alábbiakban.

Ismeretes, hogy Gyula 1715-től 1949-ig Békés megye székhelye volt. A város életét a főispán és a megyei hivatal jelenléte s működése éppenúgy döntően befolyásolta, mint az, hogy a gyulai vár tőszomszédságában báró *Harruckern János* földesúr kastélyt építtetett és megkezdte egy terjedelmes kastélykert kialakítását. *Anton Huéber* udvari pap szervezésében a kastély és a vár közötti térségben 1749. évben az uradalmi ácsok és asztalosok „komédia-házat” építtettek, melyben 1749. június 10-én ünnepélyes keretek között német nyelven előadták *Anton Huéber* egy romantikus, de hatásos színdarabját.

A kastélyt a XIX. században az új földesúr: a *Wenckheim*-család az ismételtlen pusztító tűzvész után kénytelen volt egyre korszerűbben és tágasabban felépíteni. Olyan nagyterem is kialakult, ahol a földesúr kezdeményezésére, sőt ő és családja, valamint mágnás rangú barátai és az udvarhoz tartozó, németül jól beszélő értelmiségiek közreműködésével 1818. és 1845. között évenként színelőadásokat rendeztek. Az állandó, polgári rangú közreműködők között találjuk *Erkel (Erkel) József* udvari zenetanárt, *Perkel Ferenc* édesapját, aki német-gyulai kántor is volt; *Wagner József* cselistát, akik később a pesti Nemzeti Színház zenekarának tagja s *Erkel Ferenc* zeneműveinek első kiadója lett, továbbá *Rosthy Albertet* és *Novák Györgyöt*.

A fennmaradt *Theater Protokoll-Sammlung aller Theater-Stühnwalche in der Stock Wenckheim-Theater In Gyula* című jegyzőkönyvből megtudható, hogy az első ilyen kastélyi előadás 1818. szeptember 25-én volt, amikor a *Die vier Schildwacher auf einen Posten* című színdarab került színre. Az utolsó előadás pedig 1848. szeptember 20-án, a kastéllyal szemben állott *Korona vendéglőben* zajlott le, amikor több táncszám mellett előadták az *Adóslevél* c. jelenetet magyarul, majd pedig németül a *Die Feuerprobe* c. színdarabot. A földesúr kastélyában évtizedeken át zajló műkedvelő színelőadásoknak termékenyítő hatása volt a gyulai városi műkedvelő színjátszók működésére.

A hivatásos színészek társulata a földesúr áldozatkészségéből 1852-ben talált ideális munkahelyet és színházat a várárok partján épült, ezer férőhelyes színházzá átalakított lovardában, ami Gyula első közsínháza volt. *Gróf Wenckheim Józsefné, Jankovich Stefánia* és *Damjanichné Csernovics Emilia* közös kezdeményezése nyomán *Csernovics Péter* mácsai földbirtokos pénzén *Havi Mihály, Szabó József* és *Kacsvinszky János* színingazgatók Gyulára gyűjtötték a szabadságharc miatt állástalanul tengődő, sőt bújkáló színészeket és színésznőket, s színvonalas társulatot alakítottak belőlük. Ez a lovarda-színház még évekig fennállott. Ide hozta le *Erkel Ferenc* a pesti Nemzeti Színház együttesét *Schoedelnéval* együtt és előadták *Meeyerbeer: A próféta* c. operáját.

A Thália Színészszövetkezet igazgatója, *Ditrői Mór* — aki később átvette a pesti Vigaszínház vezetését — felfedezte a kastélykert nagyszerű lehetőségeit és 1886. június 22-én itt adatta elő *Szigligeti Ede: II. Rákóczi Ferenc fogsága* c. történelmi drámáját igen nagy sikerrel. Folytatására több mint ötven évig azért kellett várni, mert *Leszkay András* és *Krecsányi Ignác* színingazgatók többszöri sürgetésére a Gyulai Színművésze-

tet Pártoló Egyesület 1901. március 24-i gyűlésén határozatot hozott egy nyári aréna felépítésére, amit *Dutkay Béla* polgármester javaslatára Erkel Színkörnek nevezték el. *Sal József* gyulai asztalos és *Gróh Mihály* gyulai ác — *Szabolcs Dénes* városi mérnök irányításával — felépítette az 500 férőhelyes Erkel Színkört. A jól megtervezett, kitűnő akusztikájú, tágas színpódium ünnepélyes megnyitásokor az első zenei hang Erkel Himnuszra, az első emberi hang pedig *Tóvölgyi Margit*é volt, aki elszavalta *Székely-Nuszbeck Sándor* ünnepi ódáját.

Putnoki Bálint igazgató 1942 augusztusában egész sor sikeres kastélykerti előadást rendezett. Igen kedvező környezetben, a kastély előtt adták elő *Huszka Jenő* és *Szilágyi László*: Gyergyói bál c. operettjét, majd *Uray Dezső*: Cigánykirály és *Kacsóh—Martos*: János vitéz c. daljátékát.

Radó László, a felszabadulás utáni idők színingazgatója, 1946. szeptember első napjaiban *Schubert—Berté*: Három a kislány című bécsi operettjét adatta elő a kastélykert előtt, amit másnap *Strauss* Cigánybárója követett emlékezetes sikerrel.

A Műemléki Felügyelőség *Erdei Ferenc* építésmérnök tervei és irányítása alapján az 1961. évben befejezte a középkorból fennmaradt gyulai téglavár rekonstrukcióját, amelynek eredményeként nemcsak külsejében megújult, funkcióképes, tágas vár állott nemcsak az idegenforgalom, de — éppen kitűnő udvari akusztikájával —, a kulturális célok szolgálatára is. A dubrovniki várjátékok élményével hazatérő *Miszlay István* — kitűnő színházi szakember és akkor a békéscsabai Jókai Színház főrendezője — tudatában villant fel a gyulai várjátékok lehetősége. A gyulai vár udvarát nemcsak *Miszlay István*, de ötlete nyomán mások is alkalmasnak találták erre a célra. Így született meg 1964-ben a Gyulai Várszínház, mely azóta a magyar történelmi dráma rangos otthona lett.

Dr. Márai György

IRODALOM

Implom József: Gyula város története, II. kiadás, Gyula, 1973. — **Implom József**: Olvasókönyv Békés megye történetéhez, II. kötet. Békéscsaba, 1971. — **Dr. Papp János**: Főúri műkedvelő színjátékok Gyulán 1818—1846. Békés megyei Népművelés, VII. évf. 11. szám — **Dr. Scherer Ferenc**: Gyula város története, Gyula, 1938. — **Kohn Dávid**: Életem alkonyán. Gyula, 1937. — **Dr. Márai—Dr. Marik**: A gyulai hívatásos színészet története. (Kézirat)

